

TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN AYDIN BOYSAN'DAN KATKILAR

Nevzat GÖZAYDIN

Cumhuriyet sonrası mizah ve gezi edebiyatımıza birçok eserle katkıda bulunan A. Boysan'ın kitapları üzerindeki taramalarımın bazı sonuçlarını *Türk Dili* dergimizin Kasım 2017 (s. 791) sayfalarında belirtmiştim. Orada veremediğim harflerden D-E-F-G ile (H) maddesine kadar olanları bu sayımda gösteriyorum. Burada belirttiklerim, sözlüğümüzde (TDK Yay., Ankara 2011, 11. basım) hem madde başı olarak hem de madde içi şeklinde yer almamaktadır. *Türkçe Sözlük*'te var olan ancak örnek cümleleri eksik bırakılanları aktarmıyorum. Her zaman yaptığımız gibi yazarın kitaplarındaki yazımına hiç dokunulmamış, cümleler aynen verilmiştir.

Aydın Boysan'ın sohbetleri kadar dilinin de renkli ve zengin olduğunu kanıtlayan maddelerdeki örnek cümlelerin sonunda kitap kısaltmaları ve sayfa numaraları belirtilmiştir:

dalga dalga yayıl-: 'Zamanla ve aralıklarla etrafa dağılmak' anlamındadır: "Rivayet halinde dalga dalga yayılan esprili bir vecizesini, zaten Strabo çok daha evvel söylemiş." (PG., 86)

dalgasını geç-: "Katıldığı bir seslendirmeden sonra R. Schumann, kemancının omuzunu tapışlayıp dalgasını geçiyor." (D., 52) Anlamı 'alay etmek, eğlenmek'tir.

değerini bil-: 'Kıymetini takdir etmek' anlamına gelir: "Polonya'da doğa güzel... İnsanlar, topraktan, doğadan verim almayı bilmiş; daha ötesi değerini bilmiş... Doğa korunuyor..." (Y., 74)

dengede tut-: "Demek ki optimum, tragedya ile komedyayı birbirine sevdirecek, her ikisine de, iki sevgili evlat muamelesi yaparak dengede tutmakla bulunur." (PG., 38) Anlamı 'aralarında fark gözetmemek, dengeyi sağlamak' olmalıdır.

dışı seni, içi beni yakar: Sözlüğümüzde (seni) yerine (eli) var ve örnek-siz geçilmiş. Aynı anlamda olsa bile bir varyant olarak gösterilmelidir: “Dağ-larının o bakımlı güzelliği yanında, prensler gibi yaşıyor. Dışı seni, içi beni yakar, derler ya! Şimdi madalyonun öbür yüzüne bakalım.” (YV., 210)

dibi kara ol-: ‘Geçmiş karanlık, sorunlu, karışık’ anlamındadır: “Rafael’i yetiştiren ulustan Mussolini gibi biri fırlıyor; demek ki her ulusta her türlü var: Hepsinin dibi birbirinden kara...” (YV., 163)

dikkat göster-: “Acaba bazı mimarlar, bu sözlerden kendilerine bir pay çıkarmak dikkatini gösterecekler mi?” (LBG., 143) Anlam olarak ‘dikkat et-mek, hassasiyetini belirtmek’tir diyebiliriz.

dikkati dağıl-: Anlamı ‘dikkatinden kaçmak, dikkatsizlik göstermek’tir: “Ama vurmaktan vazgeçti; dikkati dağılan biri, kızgınlıkla sordu.” (D., 119)

dili dön-: “Nasıl dilim döner, kalemin oynar benim de, bu tarifsiz mut-luluğu size anlatabilirim?” (YV., 194) ‘Söylemesini bilmek, ifade edebilmek’ anlamındadır.

dilinden bal ak-: Anlamı ‘çok güzel konuşmak, tatlı sohbet etmek’tir: “Dilinden bal akardı, ama zehir aktığı da olurdu; kendisiyle bile alay etmekten çekinmeyecek kadar da rahattı.” (PG., 192). Buradaki (dilinden zehir akmak) da aynı madde başına alınabilir.

dilinin pasını sil-: “Önce havadan sudan konuştuk. Biraz şakalaştıktan ve dilimizin pasını sildikten sonra, konuya girdim.” (Y., 126) Anlamı ‘ağız tat-landırmak, bir şeyler yiyip içmek’ olmalıdır.

diliyle zehirle-: “Genelde fırsatını bulan, meslektaşını yerin dibine batır-maktan, diliyle zehirlemekten çekinmez.” (D.,193). Anlamı için bk. (dilinden bal akmak).

disipline sok-: “Duygulanmaya gelince, onu disipline sokmak daha zor.. Üstelik varılacak amaç, duygulanmamak değil!..” (D., 228) ‘Belirli bir düzene koymak, ilkeleri belirlemek’ anlamına gelebilir.

dizinin dibinde otur-: ‘Yanı başından hiç ayrılmamak’ anlamına gelir: “Bulaşıkları yıkadıktan sonra geliyor, dizinin dibinde oturuyor ve konuşmaya başlıyor.” (PG., 81)

dobra dobra söyle-: Sözlüğümüzde ikileme var ama bu fiille olanı yok. ‘Açıkça, hiç çekinmeden söz etmek’ anlamındadır: “Çevremizde dobra dobra söyleyen adam sayısı artsa, bayram edeceğiz.” (D., 158)

dünyasını şaşır-: “İster deniz, ister göl, ister akarsu veya kanal... Tekne gezilerinde insan dünyasını şaşırıyor.” (DS-I., 190) ‘Çok şaşırarak, hayretler içinde kalmak’ anlamına gelir.

düzlüğe çık-: Mecaz anlamında ‘sıkıntıdan kurtulmak, rahatlamak, zengin olmak’tır: “İspanya’nın ekonomik açıdan düzlüğe çıktığı görülüyor, kişi başına GSMH beş bin dolar/yılın üzerinde...” (DS-II., 45)

ebediyete göç-: ‘Ölmek’ anlamındadır: “Ebediyete göçen muhterem pederinizin mumyasını ayırmaya yarayacak bir özelliğini lütfen söyler misiniz?” (PG., 82)

egemenliği altına al-: “Önce Avrupa’yı sonra dünyayı, kanlı savaşlar çıkararak egemenliği altına almak isteyen iki kişi yaşamıştı: Napolyon ve Hitler!” (OY!, 83)

el ayak tut-: ‘Sağlığı yerinde olmak, güç sahibi bulunmak’ anlamındadır: “El ayak tuttukça veda yok! Ama kırk yıl, iki satırlık bir söyleşi yapmaya yakışır fırsattır.” (OY!, 72)

el sür-: “Çünkü bilirim ki bu iş yayılmış. Yayılmamış olsa zaten: bunlar el sürer miydi o işe hiç?” (US., 62) Anlamı ‘yapmak, girişmek, meşgul olmak’tır.

elinden kurtar-: ‘Sıkıntıdan kolayca sıyırmak, rahatlığa kavuşturmak’ anlamında olmalıdır: “Asıl güvendiğim, akıl ve sinir uzmanı dostlarımın şefaati... Onlar nasıl olsa, kurtarırlar ötekilerin elinden diyorum.” (Y., 91)

elini çek-: “Kent biçimlenmesini kişisel nüfuz ticaretine alet eden aşâğılık bezirganlar elini çekip defolup gitmedikçe, İstanbul düşü yasak!” (LBG., 122) Anlam olarak ‘bırakmak, terk etmek, uğraşmamak’ diyebiliriz.

emsal göster-: ‘Örnek olarak belirtmek, benzerini istemek’ anlamına gelmektedir: “Yanına yapılan 40 katlı bir binayı emsal gösterip de, kimse kat ilavesi izni ya da yıkıp yapma izni alamıyor.” (U., 51)

eşi az bulun-: “Övünülen öteki konu, dünyada eşi az bulunan bir sebze ve meyve pazarı...” (U., 52) Anlamı ‘ender olarak rastlanmak’ şeklinde belirtilebilir.

eşine az rastlan-: Yukarıdakinin anlamına uygundur: “Kıyı ve kara topografyasının koylar ve burunlarla biçimlenmeleri, eşine az rastlanır güzelikte...” (U., 144)

fena bak-: “Beni yakıştırmasını ben haksız bulmadım ama? Tarık cici kıza fena baktı.” (U., 118) Anlamı ‘kötü düşünceyle, sinsi fikirle bakmak’tır.

fena fena bak-: Buradaki ikilemenin anlamı ise 'ayıplarcasına, kınarcasına veya sinirlenerek bakmak' olarak verilebilir: "Sabahın dördünde bende takat kalmadı. Ben gidiyorum, dedim; onlar bana fena fena baktı, ben onlara bakmadım." (LBG., 49) Başka bir örnek daha açık anlatır: "Adam eve sabaha karşı geliyor; karısı hâlâ uyumamış, kocasına öyle fena fena bakıyor ki!" (YV., 209)

fena sayılma-: "Oyun fena sayılmaz; ama sizin yerinizde olsam mutlaka bir değişiklik yapardım." (PG., 46) Anlamını 'biraz iyi' olarak verebiliriz.

fermanlı: Sözlüğümüzdeki ikinci mecaz anlamına uygun düşen bir örneği yazarımız açıklıyor: "Hani eskiden fermanlı denen deliler vardı, onlar ne yapsa hoş görülürdü." (YV., 93)

fırsat yaratma: "Bu, nedenleri bilinmez, oluşumu aydınlanmaz, dumanlı havaya sokuş çabaları, dumanlı havayı seven karakterler için fırsat yaratma yeltenişidir." (LBG., 155) 'İmkân vermek, yararlanılacak durum ortaya koymak' anlamındadır.

fincancıya girmiş deveye döndür-: "Genç adamı fincancıya girmiş deveye döndüren neden, aptal sanılma korkusudur." (Y., 166) Anlam olarak 'kırdığı pottan, işlediği kabahatten ötürü eli ayağı dolaşmak, ne yapacağını bilememek' açıklaması yapılabilir.

fiyaka yap-: 'Gösteriş yapmak, caka satmak' anlamındadır: "Tanınmış kızlardan biri ötekine fiyaka yapıyordu." (OY!, 150)

fiyakası bozul-: "Bu yeni giysiler içinde kalıplaşmış gibi olurduk bayram ziyaretlerinde çocuklara verilmesi âdet olan mendilleri cebimize tıka tıka, yine de fiyakamız bozulurdu." (İE., 44) Anlamını 'gösterişi sona ermek, cakası kalmamak' diye verebiliriz.

forse et-: Anlamı 'desteklemek, güç vermek, gayrete getirmek'tir. "Neşesini bulsun diye Naim'i hafiften forse etmişler, gücünden fazla yüklenmişler." (F., 119)

gam bas-: 'Keder, üzüntü içine girmek' anlamındadır: "Güzel güzel söyleşiverdik; efkarlanmanın üstüne bir de gam bastı ki?" (YV.,112)

gam eti bas-: Yazarın kendisi şu örnek cümleyle deyimini açıklıyor: "Eski deyimimizle, gam eti bastı, diye söylenirdi. Demek istenirdi ki, sıkıldığı için şişmanladı." (F., 26)

gam yüzü görme-: "Tekel ibaremiz gibi bol akıllı kuruluşlar başımızda oldukça biz gam yüzü görmeyiz." (PG., 109) Anlamı 'asla kederlenmemek, hiçbir zaman üzülmemek'tir.

geçerli ol-: ‘Herkesçe kabul edilir olmak’ anlamındadır: “S. Otelini bile, iki kattan daha yüksek yaptırmamışlar; dilerim ki, İstanbul imarında da, gün gelir, bir imar vicdanı geçerli olur.” (DS-I., 22)

geçerli say-: “Ağaç ve orman konusundaki düşünceyi, neden yaşadığımız günler ve yaşayışımız için geçerli saymayalım?” (DS-I., 228) Anlam olarak ‘beğenip kabul etmek, onaylamak’ yazabiliriz.

gedik tut-: “Gazete satıcısı, gedik tuttuğu köşesinde haykırıyordu.” (US., 12) Anlamı ‘sürekli olarak aynı yerde bulunmak’tır.

gençliğine ver-: “Yanlış davranışlar ve kabahatler, hep delikanlı oluşa yüklenecek... Hatta, gençliğine verin diye bir özür biçimi de uydurmuşuzdur.” (A., 181) ‘Genç, tecrübesiz, acemi olduğu için kabahatini bağışlamak gerekir’ anlamını taşır. Dilimizde buna benzer ibareler vardır ancak sözlüğümüzde bulunmamaktadır: acemiliğine, çocukluğuna, saflığına vb.ne vermek olarak kullanılır.

gerçek payı bulun-: Anlamının ‘belirtilen hususun içinde doğruluk payı bulunmak’ olduğunu söyleyebiliriz: “Herhalde gerçek payı bulunan, ama güzel de olan bir başkası şöyle: Kuru bir yaprak bile, kötü vicdanlıyı korkutur.” (LBG.,160)

gerçeği / gerçekleri çarpıt-: “Bu değişimin kendilerini, gerçekleri çarpıtan çizim şaklabanlıklarından kurtaramayanlarla eşitlediğini belirtmek mümkün.” (LBG., 166) Anlamı ‘doğruyu kasıtlı olarak değiştirmek, yanlışla yol açmak’ diye verebiliriz.

gerçeği / gerçekleri gör-: Anlam olarak ‘doğruyu, hakikati bilmek, belirlemek’ diyebiliriz: “Bir ülkede karanlıkları yırtmak, gerçekleri görmek ve kötülükleri haykırmak durumunda olan vatandaşların sessizliğinden daha kötüsü, üniversitelerin, yazarların, sanatçıların, düşünce insanlarının sessizliğidir.” (LBG., 109)

geride kal-: ‘Başarısız olmak, arka sıralara gerilemek’ anlamındadır: “Yarışmacının çalışmaya özendirilmesi iyi de, geride kalana acınmıyor; hele muhallebi çocuğunun sonu ezilmek!” (OY!, 114)

gevşek akıllı: “Yaşama yorgunuydu ve aşağı atlamaya hazırlanıyordu; şimdi gevşek akıllılar kalkar, bunları kaçık diye küçümserler.” (YV., 100). Anlam olarak ‘doğru ve sağlam düşüncesi olmayan, basit düşünceli olan’ diyebiliriz.

gizli kal-: ‘Geri planda durmak, saklı durumda bulunmak’ anlamı verebilir: “Zaten fazla konuşmamayı öğrenmiş ama, dilini tutmasa bile, gizli kalmayı yeğliyor.” (Y., 112)

göbeğini poyraza, sırtını lodosa ver-: ‘Çok rahatlık içinde bulunmak, müreffeh bir hayat sürmek’ anlamındadır: “Yarım yüzyılı çoktan aşan ömrümde ben, göbeğimi poyraza, sırtımı lodosa verip dalga geçmek fırsatı bulamadım.” (US., 180)

göge / göklere er-: “Gönül verdik, coşup taştık, yerden kopup göklere erdik.” (YV.,154) Anlamını ‘çok sevinmek, büyük mutluluk duymak’ şeklinde verebiliriz.

gölgesi düş-: ‘Etkili olmak, söz sahibi bulunmak’ anlamına gelir: “Bir ressam, şairin birini beğenmiyor ama önemsenmesine şaşıyor: Nasıl oluyor da böyle bir cücenin gölgesi topluma düşebilir?” (US., 199)

gölgesi uzun ol-: “Bir ülkede kültür güneşi yeni doğuyorsa, cücelerin de gölgesi uzun olur.” (US., 199) Yukarıdaki deyimle benzer bir anlam taşıdığı düşünüyorum.

gölgesinden kaç-: Anlamı ‘birinin hışmından uzaklaşmak, hiddetinden uzak durmak’ olarak verebiliriz: “Düşesin gölgesinden kaçan kaçanaydı. Bu kadın bir gün kocasını zehir gibi acı bir ilacı almak için zorluyor ve bağırıyordu.” (US., 75)

gönül iste-: “Gönül ister ki sanat, tüm insanlara aynı dille zevk ve huzur verebilsin.” (LBG., 206) ‘Arzu etmek, dilemek, içtenlikle istemek’ anlamındadır.

gönül kapısı açıl-: “Gönül kapıları karşılıklı açılıyordu; Cihat ve Maruf’la yakınlığımız, bu yolla gerçekleşti.” (LBG., 30) Bu deyimın anlamı ‘içten sevgi duymak, yakından duygulanmak’ diyebiliriz.

gönül tıkanıklığı: Bu ise yukarıdakinin aksi bir anlam taşıyor. Yazarın örnek cümlesi bunu açıkça belirtiyor: “Gönlünüzdeki tıkanıklığı; üzüntünüzü, korkunuzu, kuşkunuzu, içinizi karartan benzer her şeyi sayıp dökeceğiniz bir dosttan başka hiçbir şey iyileştirmez.” (YV., 200)

gönülde duy-: ‘İçinde hissetmek, yoğun şekilde duygulanmak’ anlamını verebiliriz: “Bu farkın yaratacağı mutluluğu, dilerim ki müzikle ilgili sanatçılar, gönüllerinde derin hazlarla duyabilsinler.” (LBG.,206)

gönlünü yap-: “Hastabakıcıların, hademelerin gönlünü yapmış, dışarıdan meze de getiriyor.” (LBG., 47) Bu deyimın anlamını ‘birinin isteğini, arzusunu yetine getirip sevindirmek’ olarak verebiliriz.

göz aşınası: Anlamı ‘az çok tanıdık, bildik; yabancı değildir: “Patron ahbaptır. Garsonlar gülyüzlüdür. Demcilere gelince, hepsi en azından göz aşınasıdır.” (D., 39)

göz aşınası ol-: Benzer anlama sahiptir: “Bizim eski kentlerimizdeki yaşama birimlerinde, insanlar birbirini tanımasa bile, hiç olmazsa göz aşınası olurdu.” (İE., 51)

gözleri karar-: “Daha acıklısı, ben de yemişsem?... Gözlerim kararıyor, midem bulanıyor.” (PG., 212). Anlamı ‘hafif baygınlık geçirir gibi olmak, kendinden geçer gibi olmaktır.

gözle görül-: ‘Açık seçik belli olmak, kolay anlaşılır olmak’ anlamına gelir: “Tembellik, kısa kısa dinlenme dönemleridir. Sürekli tembellik edenler ise, gözle görülen ya da görülmeyen koflaşmalarına mahkumdur.” (A., 214)

gözler önüne ser-: “Konu ne ise ya da kim ise, onun enini-boyunu- derinliğini ortaya koymaktır. Yani gerçek ölçülerini, açığa çıkartmaktır, eğer ölçsüzlük varsa, bunu da apaçık gözler önüne sermektir.” (A., 26) Anlam olarak ‘çok belirgin yapmak’ diyebiliriz.

gözleri gül-: Anlamı ‘içindeki sevinci gözleriyle yansıtmak, çok sempatik görünmek’ olabilir: “Yüzlerinde, o ağız uzatılarak yapılan uçak gülmesi yok. Gözleri gülüyor; hepsi de tek koklanışta solacak çiçekler kadar narin...” (Y., 107)

gözleri kıs-: “Hepimiz, her an, olayları ve çevreyi izliyoruz. Her izleyişin peşinden, kavrama ve algılama (idrak) evreleri geliyor, örnekler: Dudak bükme, yüz buruşturma, gözleri kısma, burun kıvrım, küçümseyerek bakma, surat asma gibi...” (İE., 208) Anlam, örnek cümle içinde görülüyor.

gözleriyle okşa-: ‘Sevdiğini, hayranlığını, içinden gelen sempatiyi belli etmek’ anlamındadır: “O zaman bu İstanbul’un, sevmediğimiz tek bir mekânı yoktu. Her görüntüyü gözlerimizle okşardık.” (İE., 76)

gözlerinin içine baka baka yalan söyle-: “Hele hastaların, azıcık olsun utanmadan, yüzleri kızarmadan, karşısındakilerin gözlerinin içine baka baka yalan söylemeleri, hekimleri haklı olarak hasta etmektedir.” (F., 34)

gözü aydın ol-: ‘Mutlu olmak sevinç duymak’ anlamına gelmektedir: “Biz ulusça demokrasinin sadık dostuyuz. Eh! Gözümüz aydın. Anayasa referandumu da bitti ya!” (YV., 202)

gözü dönmüş: “Gözü dönmüş kâr hırsı, ancak gizli ve lüks illegal işletmelerde, büyük otellerde görülmektedir.” (D., 146) veya “Tarihte politikayı,

yalnız hırstan gözü dönmüş çıkarıcılar yapmadı.” (D., 185). ‘Amacı uğruna her şeyi yapabilecek olmak, hiçbir engel tanımamak’ anlamını verebiliriz.

gözlerine sokul-: ‘Açıkça ve durmadan belli etmek, göstermek’ anlamına gelebilir: “Hiçbir sanatçının yapıtı, insanlar istemezse onları zorunlu olarak etkilemeyi sürdüremez. Onlarca veya yüzlerce yıl sürecek olan bu mahkumluk, görsel olarak da aynı sürelerde insanların gözlerine sokulur.” (LBG., 155)

gözlerini körelt-: “Padişah ve kral saraylarında, gerçekleri söylemeye cesaret edebilenler, saray maskaralarıydı. Efendilerinin gözünü açma görevini, maskaralar almıştı. Gerçekleri efendilerinden gizleme onların gözlerini köreltme eylemini ise, dalkavuklar üstlenmişti.” (LBG., 187). Anlam olarak ‘gerçekleri gizlemek, saklamak’ denebilir.

gurur ver-: “Narlıkapı Çıkmazının gurur veren bir lüksü, Orient Express’in önümüzden geçmesiydi.” (İE., 19) Anlamı için ‘övünç vesilesi olmak, gururlanmak’ diyebiliriz.

güleç yüzlü: “Dört katlı bir bina. Asansörle üst kata çıkıyoruz. Güleç yüzlü, kırmızı ceketli genç kızlar hizmet ediyor.” (U., 186) Anlamını ‘sempatik, güler yüzlü, cana yakın’ olarak açıklayabiliriz.

gülünç gel-: ‘Komik olarak değerlendirmek, eğlenceli olarak bakmak’ anlamındadır: “Hesapçılara, Rockefeller’lerin servetlerini yılda yalnız yüzde beş arttırmaya razı olmaları, gülünç geliyor.” (Y., 234)

güven tazele-: “Arada isterse kendimizi övmek olsun, güven tazelemek, yürek ferahlatmak istiyor.” (OY!, 276) Anlamı ‘var olan güven duygusunu yenilemek, tekrar etmek’ olarak gösterebiliriz.

Taranan kaynaklar ve kısaltmalar:

- BOYSAN, Aydın, *Aldanmak*, Bas Yay., İstanbul 1990. (A)
_____, *Dostluk*, Bas Yay., İstanbul 1989. (D)
_____, *Dünyayı Severek-I*, Bas Yay., İstanbul 1991. (DS-I)
_____, *Dünyayı Severek-II*, Bas Yay., İstanbul 1991. (DS-II)
_____, *Fısıltı*, Bas Yay., İstanbul 1989. (F)
_____, *İstanbul Esintileri*, Bas Yay., İstanbul 1991. (İE)
_____, *Leke Bırakan Gölgeler*, Bilgi Yay., Ankara 1995. (LBG)
_____, *Oldu mu Ya!*, Bas Yay., İstanbul 1985. (OY!)
_____, *Paldır Güldür*, Bas Yay., İstanbul 1984. (PG)
_____, *Uzaklardan*, Bilgi Yay., Ankara 1993. (U)
_____, *Umut Simit*, Bas Yay., İstanbul 1985 (US)
_____, *Yollarda*, Bas Yay., İstanbul 1990. (Y)
_____, *Yangın Var*, Bas Yay., İstanbul 1984. (YV)